

SELÇUKLULAR DÖNEMİ'NDE BAĞDAT'TA BEŞERÎ, BİYOLOJİK AFETLER, GÖK OLAYLARI VE GARİP OLAYLAR (H.447-590/M.1055-1194)

INCIDENTS OF HUMAN, BIOLOGICAL DISASTERS, CELESTIAL AND, STRANGE EVENTS IN BAGHDAD DURING THE SELJUKS PERIOD (447-590 HIJRI/1055-1194 AD)

Ömer TOKUŞ*

Öz

Selçukluların Bağdat hâkimiyeti 447'de (1055) başlayıp 590 (1194) tarihinde Irak Selçuklu hükümdarı III. Tuğrul'un vefatına kadar sürmüştür. Selçukluların bir buçuk asra yakın Bağdat'taki yönetimleri esnasında beşerî ve biyolojik afet türünden birçok hadise gerçekleşmiştir. Beşerî afetler, dâhili ihtilaflar yani mezhepsel faktörler, ihmal ve kundaklama ve son olarak da bilinmeyen sebeplerden ortaya çıkan yangınlardan oluşmaktadır. Yangınlar genellikle Bağdat'ın nüfusunun fazla olduğu idarî ve ticarî merkezlerde yoğunlaşmaktaydı. Beşerî afetlerin yanı sıra insanların ve hayvanların maruz kaldıkları salgın hastalıklar ve çekirge istilası gibi biyolojik afetlere de rastlanılmaktaydı. Özellikle çok sayıda kişinin ölümüne sebep olan veba/tâun, bîrsâm (zatülcenp), sersâm (menenjit) ve çiçek hastalığı (el-Cudari) gibi insanlar arasında yayılan salgınlar ile toplu hayvan ölümlerine sebep olan hastalıklar da Bağdat'ta görülmekteydi. Bunlara ek olarak tarımsal ürünleri telef eden çekirge istilaları sonucunda ortaya çıkan fiyat artışları ve kıtlığın da salgın hastalıkların ortaya çıkışında önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Beşerî ve biyolojik afetlerin yanı sıra gök cisimlerinin gözlemlenmesi ile ilgili de kayıtlar da tutulmuştur. Özellikle yıldız kayması/göktaşı düşüşü, yıldız ve gezegenler, güneş ve ay tutulmaları hakkında verilen bilgiler astronomi ilminin ulaştığı boyutu göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada; beşerî, biyolojik afetler ve gökyüzü gözlemleri ile Bağdat'ta halk arasında yayılan ilginç hadiseler aktarılmış ve kaynakların zikrettikleri etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Bağdat, Yangın, Salgın Hastalıklar, Gök Cisimleri.

Abstract

The reign of the Seljuks in Baghdad began in 447 (1055) and lasted until the death of Tughrul III 590 (1194) who is the ruler of the Seljuks of Iraq. During the Seljuks' administration in Baghdad that lasted nearly a century and a half, there were many incidents of human and biological disasters. They consist of human disasters, internal conflicts, that is, sectarian factors, the fires caused by neglect, arson, and finally because of unknown reasons. The fires were mostly concentrated in administrative and commercial centers where Baghdad's population was high. In addition to human disasters, biological disasters were emerged such as epidemics and locust infestation, which humans and animals were exposed to. In particular, diseases that caused the death of many people such as plague/pestilence, bîrsam (zatülcenp), sersam (meningitis) and smallpox disease (el-Cudari) spread among people and animal causing mass deaths were also seen in Baghdad. In addition, it is understood that the price increases and scarcity caused by locust invading agricultural products have a significant effect on the emergence of epidemics. Along with Human and biological disasters observation of celestial bodies was also recorded. In particular, the information given about falling star/meteorite, stars and planets, solar and lunar eclipses is important in terms of showing the extent reached by astronomy. In this study, incidents of human, biological disasters and observations of the sky and interesting events spread among the people in Baghdad were studied, and the mentioned effects of the sources were presented.

Keywords: Seljuks, Baghdad, Fire, Epidemic Diseases, Celestial Bodies.

GİRİŞ

Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey halifenin de daveti ile Bağdat'ta yaşanan dâhili çekişmelerden dolayı harekete geçerek 25 Ramazan 447 (18 Aralık 1055) tarihinde şehre girince (Hatib el-Bağdadî, XI, 2001: 49; er-Ravendî, I, 1999: 104; el-Bundârî, 1999: 7; el-İsfehânî, 2004: 187; İbn Tağriberdî, V, 1992: 59; Mîrhând, 2015: 80; Köymen, 1986: 39; Özeydî, 1990: 6) Büveyhîlerin Bağdat hâkimiyeti nihayet buldu. Böylece Bağdat'ta başlayan Selçuklu idaresi 590 (1194) yılında Irak Selçuklu hükümdarı III. Tuğrul'un ölümüne kadar sürdü (el-Hüseynî, 1999: 137; Reşîdü'd-dîn, 2010: 183). Ancak 547 (1152) senesinde Selçuklu şahnesinin Abbâsî halifesi tarafından Bağdat'tan çıkarılmasıyla, Selçukluların Abbâsî halifeleri üzerindeki etkileri azalmıştır (Renterghem, 2011: 175). Bu gelişmelere rağmen Selçuklular 590 (1194) yılına kadar Bağdat'ın siyasî, sosyal, ekonomik ve içtimâî hayatında nüfuzlarını devam ettirebilmişlerdir. Bu zaman aralığında vuku bulan yangın, salgın hastalıklar, çekirge istilaları gibi beşerî ve biyolojik afetler ile gök cisimlerinin tarassudu ile ilgili günümüze ulaşan birçok kayıt bulunmaktadır. Afetlerin ortaya çıkışları ve tespit edilebilen etkileri Bağdat'ın siyasî ve toplumsal yapısı üzerinde önemli değişimlere neden olmuştur.

* Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1. Beşerî Afetler

1.2. Yangınlar

Selçuklu hâkimiyeti esnasında Bağdat'ta iç çekişmeler, ihmaller ve daha başka sebeplerden kaynaklanan beşerî afet şeklinde mevsuf birçok yangına tesadüf edilmiştir. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi esnasında Bağdat'ın batı ciheti önemini muhafaza etmesine rağmen daha sonraki yıllarda şehrin doğu yakasının önem kazandığı görülmektedir. Nitekim Abbâsîlerin ilk asırlarında ve Büveyhîler döneminde batı cihetinde bulunan Kerh Mahallesi¹ önemli ticarî ve sınaî faaliyetlerin merkezi konumunda (Çelik-Yıldırım, 2013: 245; Tokuş, 2016: 552) iken Selçuklular döneminde bu hareketlilik doğu cihetine kaymıştır. Bu dönemde Bağdat'taki yangınların ekseriyetle şehrin doğu cihetinde meydana geldiği görülmektedir. Şüphesiz Selçuklular ile birlikte Bağdat'ın doğu yakasının önem kazanması, idare merkezinin buraya taşınması, pazarların ve imalat fabrikalarının doğu cihetinde kurulması yangınların nedenleri hakkında bazı ipuçları vermektedir. Nitekim Safer 580 (Mayıs 1184) tarihinde Bağdat'ı ziyaret eden ünlü seyyah İbn Cübeyr de bu sırada nüfusun sayılamayacak kadar çok olduğunu ve şehrin batı cihetinin harabe, doğu yakasının ticarî hareketliliğin merkezi olduğunu kaydetmektedir (İbn Cübeyr, 2003: 167). Dolayısıyla Bağdat'ın doğu cihetindeki demografik, siyasi ve ticarî hareketliliğin doğal afetlerin ortaya çıkışında önemli bir amil olduğu söylenebilir.

1.2.1. Dâhili İhtilafların Sebep Olduğu Yangınlar

Kuruluşundan itibaren ticarî ve mimarî faaliyetler neticesinde sürekli büyüyen Bağdat'ın demografik yapısı hızlı bir değişim göstermiştir. Nitekim X. asırda şehrin nüfusunun 1,5 milyona ulaştığı kabul edilmektedir (ed-Dûrî, 1991: 428-429). Demografik ve dinî yapının çeşitlilik kazanması dâhili ihtilafların ortaya çıkması ile neticelenmiştir. Söz konusu bu çekişmelere, Abbâsîlerin idarî mansıplarında görevli şahısların erk mücadelesi eklenince fiilî saldırılarda artış görülmeye başlanmıştır. Nitekim 447 (1055) yılında Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişini hızlandıran veya kolaylaştıran amillerden biri bu ihtilaflar olmuştur. Tuğrul Bey Bağdat'a girdikten sonra Şevvâl 450 (Kasım/Aralık 1058) yılında kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanı ile karşılaştı. Bundan dolayı Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'ı takiben Rey'e doğru gitmesi Bağdat'taki Türk komutanlardan biri olan ve Fatimîler ile ittifak kuran el-Besâsîrî'yi harekete geçirdi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 30-31; Türkçe trc. 2014: 34-36)².

Nitekim 6 Zilkade 450 (25 Aralık 1058) tarihinde el-Besâsîrî Şii Fatimîlerin alemi (bayrağı) ile Kerh Mahallesi cihetinden Bağdat'a girdiğinde buradaki Şiiler tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Ardından Dârü'l-Hilâfe'yi (Halifelik Sarayı) yağmalayan el-Besâsîrî, Kerh Mahallesi sakinleri ile birlikte mezhepsel faktörlerden dolayı Sünnî Bâbu'l-Basra halkını yağmaladı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 32; Türkçe trc. 2014: 38)³. Bu karışıklık esnasında Bağdat'ın doğu cihetinde bulunan Nehrü Muallâ yağmalandı ve pazarlar yakıldı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 33; Türkçe trc. 2014: 38). İbrahim Yınal isyanının bastırılmasından sonra Tuğrul Bey Bağdat'a doğru ilerleyince el-Besâsîrî maiyeti ile birlikte 6 Zilkade 451 (14 Aralık 1059) tarihinde Bağdat'ı terk etti. Bunun üzerine hamilerini yitiren Kerh Mahallesi sakinleri Hâşimîler ve Bâbu'l-Basra halkının saldırılarına maruz kaldılar. Bu saldırılar esnasında Kerh Mahallesi yağmalandı, pazarlar ve geçitler de ateşe verildi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 48; Türkçe trc. 2014: 54). Bu yangında vezir Sâbûr b. Erdeşîr'in 383 (993/994) yılında vakfetmiş olduğu, içinde çok sayıda kitabın bulunduğu kütüphane de yandı. Ayrıca her birinin değeri 1200 altın olan evlerin bulunduğu Derbü'z-Zâferânî de yandı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 49; Türkçe trc. 2014: 54; el-Bundârî, 1999: 17; Erünsal, 2018: 382-383). Söz konusu bu kütüphanede değişik ilimlere dair 10400 kitap bulunmaktaydı. Yangın esnasında kütüphanedeki kitapların bazıları yağmalandı, değerli olanları da halkın uzaklaştırılmasından sonra Selçuklu veziri Amidülmülk el-Kündürî tarafından seçilerek alındı (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 27; el-Bundârî, 1999: 17; Erünsal, 2018: 417).

Mezhepsel çekişmelerin neticesinde ortaya çıkan yangınlardan biri de Şaban 465 (Nisan/Mayıs 1073) yılında görüldü. Mezkûr tarihte Bâbu'l-Basra ve el-Kalâ'in Mahallesi ile Kerh Mahallesi sakinleri arasında meydana gelen büyük bir kavgada çok sayıda kişi öldü. Kavgadan sonra da Kerh Mahallesi ateşe verilerek yakıldı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 146; İbn Kesîr, XII, 1995: 227). Bu hadiseden dolayı harekete geçen şahne yaptıklarından dolayı Bâbu'l-Basra ve el-Kalâ'in halkından büyük miktarda kumaş alarak onları cezalandırdı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 147). Failler farklı olmakla birlikte İbn Kesîr (XII, 1995: 227-228) de Kerh Mahallesi mütevellisinin, Bâbu'l-Basra mahallesi sakinlerinden ceza olarak çok miktarda para ve mal aldığını kaydetmektedir. Dolayısıyla her iki kayıt da Kerh Mahallesi'ne karşı yapılan bu girişimin cezasız bırakılmadığı anlaşılmaktadır.

¹ Kerh ve Bâbü't-Tâk Şiâ'nın merkezi idi bkz. ed-Dûrî, 1997: 67.

² İbrahim Yınal isyanı hakkında bkz. Piyadeoğlu, 2013: 117-143.

³ Bâbu'l-Basra ve Bâbü'ş-Şâir Sünniliğin merkezi idi bkz. ed-Dûrî, 1997: 67.

Söz konusu hadiselerin devamında Şaban 478 (Kasım/Aralık 1085) yılında yeniden Kerh Mahallesi ile Sünni mahalleler arasında mezhepsel problemlerin tevellüt ettiği anlaşılmaktadır. Bu çekişmeler esnasında Nehrû'd-Deccâc'ın (Tavuk Satıcıları) bir kısmı yağmalandı ve mescitlerin tahtaları söküldü. Bunun üzerine şahne çözümü, çadırını Şii ve Sünni mahalleler arasına kurarak problemin bitimini beklemekte buldu. Ancak bu önleme rağmen taraflar arasındaki gerginlik son bulmadı ve nihayetinde Zilhicce 478 (Mart/Nisan 1086) yılında ihtilaflar fiili çatışmaya dönüştü. Tarafların mücadeleleri esnasında Kerh ile Bâbu'l-Basra mahallelerinin yarısı yandı. Bunun üzerine harekete geçen şahne Kerh üzerine yapılan saldırılardan dolayı Bâbu'l-Basra halkı ile Hâşimîlerin bazılarını cezalandırarak öldürdü. Bâbu'l-Basra halkı da şahnenin takip ettiği katı siyasetten dolayı divana giderek burada yaşayanları taşladılar ve dükkânları da kapattılar. Bu çatışmalara rağmen diyalog kapıları açık bırakıldı ve bilâhare Şahne ile yapılan görüşmeler neticesinde taraflar mabeynindeki sorunlar çözüldü (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 242; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 133).

Bağdat'ın batı yakasında Cemaziyühahir 486 (Haziran/Temmuz 1093) tarihinde yeniden bir fitne ortaya çıktı. Bu fitne hareketinin sonucu olarak halk yolları kesmeye başladı ve en-Nasriyye halkı da bu fitne esnasında İbn ed-Dâ'i adında bir askeri öldürdü. Bunun üzerine Sa'duddevle öldürülen askerin intikamını almak için adamlarını göndererek en-Nasriyye'yi yaktı ve ardından da bozguncuları takip ettirdi. Söz konusu bu fitne, müteakiben Bâbu'l-Basra halkı ile Kerh arasına da sirayet etti ve taraflar el-Kantaratu'l-Cedîde (Yeni Köprü) üzerinde karşı karşıya geldiler. Muhtemelen bu saldırıların müsebbibinin Kerh ahalisi olduğunu düşünen Sa'duddevle de adamlarını Kerh üzerine gönderdi, halkın mallarını yağmaladı ve mahalleyi de yaktı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 5). Bu tarihte Berkyaruk ve Mahmud arasında Selçuklu tahtını ele geçirmeye yönelik taht kavgalarının yaşanıyor olması da bu olayların kontrol edilmesini zorlaştırdığı söylenebilir. Nitekim Berkyaruk 486 (1093) yılında Bağdat'a ulaşabilmişti (*Tarih-i Âl-i Selçuk* 2014: 25). Bundan bir yıl sonra yani 487 (1094) yılında Bâbu'l-Basra halkı, Bağdat şahnesi Aytekin tarafından gönderilen Muhammed adlı hacibi taşıyarak mahalleye girişine engel oldu. Gelişmeler karşısında şahne Aytekin, Kerh Mahallesi halkından da aldığı destekle Bâbu'l-Basra üzerine yürüyüp halkı cezalandırmış, mahalleyi de yakıp yıkmıştı (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 203; Özaydın, 2001: 116). Şehir yöneticilerinin kendilerine karşı tevellüt eden hadiseleri zaman zaman muhalif bir topluluğun yardımı ile bastırmaya çalıştıklarını bu bilgilerden müşahede edebilmek mümkündür.

Bu türden yangınların sonuncusu ile ilgili kayıt ise el-Azîmî'ye ait olup 521 (1126) yılı olayları içinde zikredilmektedir. Nitekim söz konusu tarihte Irak Selçuklu sultanı Mahmud ile Abbâsî halifesi el-Müstersîd (1118-1135) arasında yaşanan problemlerin büyümesi ve savaşa dönüşmesi Bağdat açısından ciddi problemler ortaya çıkarmıştır. Halife el-Müstersîd oğlu er-Râşid'i Bağdat'a vekil bırakarak Basra'ya gittiğinde Mahmud Bağdat'a geldi. Bu sırada durumu haber alan el-Müstersîd ise harekete geçerek Mahmud'u mağlup etti. Mahmud hastalanmış ve el-Müstersîd de sarayına gelerek duruma hâkim olabiliyordu. İki taraf arasında Bağdat'ta cereyan eden bu hadiseler esnasında Bâbü'l-Mülk, Bâbu'l-Merâtib, el-Hâtüniyye ve el-Muktediyye gibi yerler de çıkan yangınlardan büyük zarar görmüşlerdi (el-Azîmî, 1984: 377; Türkçe trc. 1988: 51; er-Ravendî, I, 1999: 198).

1.2.2. İhmal ve Kundaklama Sonucunda Meydana Gelen Yangınlar

Selçuklular döneminde ticarî ve sınaî merkez olan Bağdat'ın doğu yakasında özellikle işlerin ateş ile idame ettirildiği iş yerlerinde görülen yangınlar muhtemelen ihmallerden kaynaklanıyordu. Bu türden ilk yangın Cemaziyülevvel (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 60) 458 (Mart/Nisan 1066) tarihinde güneşin batımına doğru Nehrû Muallâ'da bir fırıncıda meydana gelmişti. Söz konusu yangının neticesinde Bâbu'l-Cedîd'ten Sûku'l-Cedîd'e kadar uzanan pazarın her iki yakasındaki iş yerleri yanmıştı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 96; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 60). Yangında sayılamayacak kadar çok miktarda mal ve gayrimenkul telef olduğundan yağma faaliyetlerinde artışlar görülmüştü. Nitekim pazarda üç yüz dükkân ve üç de evin yandığı kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 96). Bunların yanı sıra aydınlatma için kullanılan lambaların da ihmalden dolayı yangına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Şaban 459 (Mayıs/Haziran 1067) yılında Bağdat'ta Ma'rûf el-Kerhî'nin türbesinde ortaya çıkan yangında böyle bir ihmâl söz konusu idi. Türbenin bakıcısı hastalanmış ve kendisi için arpa pişirirken bu sırada yaktığı ateş önce odunlara sıçrayarak buradan da yerde bulunan hasıra sirayet etti. Söndürülemeyen ateş kısa sürede türbenin çatısına kadar ulaşmış ve nihayetinde kubbenin tamamının yanmasına neden oldu. Yangından sonra halife el-Ka'im (1031-1075) bu kubbenin inşa edilmesi için talimat verdi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 102).

Nehrû Muallâ'da Şevvâl 467 (Mayıs/Haziran 1075) yılında yeniden bir fırında yangın meydana geldi. Kısa sürede bütün pazara yayılan yangında evler hariç seksen iki kadar dükkân yandı. Yangın, el-Me'müniyye, ez-Zaferiyye, Derbû'l-Matbah, Dâru'l-Halife, Semerkandî'nin Hamamı, Bâbu'l-Ezec, Derbi'l-Firâşe'ye ve daha sonra da şehrin batı tarafında Nehru Tâbek, Nehru'l-Kalâ'in, el-Katî'a, Nehru'l-Bevvâbeyn ve Bâbu'l-Basra'ya sıçrayarak büyük yıkımlara neden oldu (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 166-167; İbnü'l-Esîr, X,

1991: 96; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 71; İbn Kesîr, XII, 1995: 235)⁴. Nitekim yangının pazarın büyük bir kısmını yok etmesi ve ayrıca batı yakasına da sirayet ederek buradaki mahallelerin de yanmasına neden olması felaketin büyüklüğünü vazih bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak tarihçilerin bu yangının toplumsal hayat üzerine etkileri, halifenin zararları tanzim edip etmediği hususunda sessiz kalmaları da kayda değerdir.

Nitekim Zilkade 495 (Temmuz/Ağustos 1102) tarihinde meydana gelen yangın Bağdat'taki çöp toplama işlerinin gece vaktinde yapıldığına delalet etmektedir. Çöp toplama esnasında aydınlatma için lambalar kullanılıyordu. Nitekim Nehrü Muallâ'da çöp toplamakta olan görevliler aydınlatma için kullandıkları lambayı şeker kamışından mamul bir torbanın üzerine koyduklarında torba tutuşarak yangına neden oldu. Yangında Derbü's-Sürûr'dan Derbü'l-Matbah'a kadar uzanan geniş ve uzun pazarın her iki tarafında bulunan dükkânlar ve çok sayıda mal telef oldu (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 76). Bağdat'ın doğu tarafında (el-Azîmî, 1984: 364; İbn Kalânîsi, 1983: 259)⁵ Zilhicce 501 (Temmuz-Ağustos 1108) yılında Harâbetü İbn Cerde'de vuku bulan, bir gün süren ve 300.000 dinar (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 109) değerinde malın yok olmasına, beş yüzden (İbn Kalânîsi, 1983: 259) fazla evin yanmasına, birçok kişinin ölmesine sebep olan yangın ise kundaklama sonucunda çıkmıştı. Söz konusu yangın esnasında insanlar hayatlarını, Harâbetü İbn Cerde'nin yanında Bâbu'l-Ebrez kabristanına kadar uzanan surları delerek kurtarabilmişlerdi (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 109; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 364). Bu sırada dinlenmek için şehrin batı yakasına giden Yahudilerden bir topluluk da geri döndüklerinde evlerinin yandığını, mallarının yok olduğunu ve aile fertlerinin de öldüğünü görmüşlerdi (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 364). Yangın büyüyerek Derbü'l-Kayyâr ve Karah İbn Rezîn'in de içinde bulunduğu daha başka mahallere de sıçradı. Yangının büyüklüğü karşısında korkuya kapılan insanlar gece gündüz geçitlerden ve damlardan evlerini gözetleyerek yangını söndürmek için yanlarında su bulunduruyordular (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 109; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 364). Daha sonra bu yangına bir cariyenin sebep olduğu ortaya çıktı. Buna göre cariyeye bir adama aşık olmuş, geceyi de gizlice efendisinin evinde geçirmeye söz vermiş, cariyeye çıkarken de çalmak için ona bazı şeyler hazırlamıştı. Nitekim eşyaları alarak anlaştığı kişi ile birlikte evi terk ederken evi de ateşe vermişlerdi. Daha sonra bu şahısların suçu ortaya çıktı ve yakalanıp tevkif edildiler (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 364).

Aydınlatma için kullanılan lambaların sebep olduğu yangınlardan biri de 4 Cemaziyülahir 515 (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 194) (20 Ağustos 1121) tarihinde Dâru's-Sultan (veya Dâru'l-Memleket/Sultan'ın sarayı) görüldü ve yangında Mücahidüddin Bihrûz'un Muhammed Tapar için inşa ettiği saray da yandı (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 470; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013:406-407). Söz konusu bu yangına İbnü'l-Cevzî (XVII, 1992: 194) ve İbnü'l-Esîr'e (X, 1991: 470) göre gece vakti kına yakan bir kadın neden oldu. Buna göre kadın elindeki mumu bir çuvalın üzerine koyduğunda torba tutuşmuş ve ateş söndürülemediği için de büyüyerek yangına sebep olmuştu. Bunlardan farklı olarak Sıbt İbnü'l-Cevzî de gece ateş yakmak için odun toplamaya çıkan bir cariyenin elinde bulunan mumu bir torbanın üzerine koyduğu, düşen mumun torbayı ateşe verdiği, korkudan durumu kimseye söyleyemeyen bu cariyenin ihmalden dolayı yangın çıktığını söylemektedir (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 194; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 406-407). Her iki rivayette de gece vaktinde cariyenin elinde bulunan mumun düşerek torbayı ateşe vermesinin etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Yangın ile birlikte Sencer'in kızı olan Sultan Mahmud'un eşine ait çok sayıda değerli mal yok oldu (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 470). İbnü'l-Cevzî yangında 1 milyon dirhem değerinde malın telef olduğunu ve bir tahta parçasının dahi kurtarılamadığını kaydetmektedir. Yangının çıkması ile birlikte uyanan sultan saraydan ayrılarak kendisi için Dicle'de bekletilen gemiye bindi ve yangının bitimine kadar da Dicle'de bekledi (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 194; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 406-407; İbnü'l-İmâd, VI, 1986: 76). Yangından sonra Bağdat'a dönen sultan yanan saraydan babasının da fayda görmemesini uğursuzluk addederek sarayın yeniden tamir edilmesini istemedi (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 194; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 470).

1 Rebiyülahir 541 (10 Eylül 1146) tarihinde halife el-Müsterşid'in (1118-1135) daha önce Bâbu'l-Garebe'deki set üzerinde inşa etmiş olduğu sarayda yangın çıktı. Yangından önce halife el-Müktefi (1136-1160) hanımı ile birlikte saraya giderek burada üç gün geçirmek istedi. Bu sırada yanına nadir mallar ve elbiseler de almıştı. Ancak saraya yerleştikten kısa bir süre sonra halife ve aile efradının uykuda olduğu bir esnada cariyelerden birinin aydınlatma için elinde taşıdığı mumu bir torbanın yanına asmasında dolayı yangın çıktı. Geceleyin saraydan kurtulmayı başaran halife, sabah olduğunda hapiste bulunanları serbest bıraktı ve ayrıca çok miktarda sadaka dağıtarak kurtulduğu için şükretti (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 48; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 571-572; İbn Kesîr, XII, 1995: 406). Şüphesiz bu hadise 542 (1147) yılında bir kür

⁴ İbnü'l-Esîr (X, 1991: 96) evlerden başka yanan dükkân sayısını 180 olarak vermektedir.

⁵ İbn Cübeyr (2003: 168) Bağdat'ın doğu yakasının kapılarını; "Nehrin yukarısında Sultan Kapısı, sonra Zaferiyye Kapısı, ardından Halbe Kapısı ve son olarak da Baseliyye Kapısı" şeklinde vermektedir.

arpanın fiyatını kırk dinara, buğdayın fiyatını da seksen dinara çıkarmıştı. Gerek fiyat artışları ve gerekse de Rebiyülevvel 543 (Temmuz/Ağustos 1148) yılında Bağdat'ın Muhammed b. Mahmud, Şemseddin İldeniz, Emîr Kayser ve Arap emîrlerinden Ali b. Dübeys tarafından muhasara edilmesinden dolayı (el-Bundârî, 1999: 202) Recep 543 (Kasım/Aralık 1148) yılında Bağdat'ta kıtlık meydana geldi. Bu kıtlıkta şehirde birçok kişi ölmüştü (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 57, 66). Rebiyülahir 583 (Haziran-Temmuz 1187) yılında Bağdat Nizâmiyye medresesinde mukim fakihlerden birinin yemek pişirmek için ateş yakmasını unutmasıyla, alevler çevrede bulunan depolara sirayet ederek büyük bir felakete neden oldu. Bu hadisede Derbû's-Silsile ve daha başka yerler yandı (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 443). Dolayısıyla Bağdat'ta küçük ihmallerin, çok büyük zararlara sebebiyet veren yangınları beraberinde getirdiği görülmektedir.

1.2.3. Başka Sebeplerden Kaynaklanan Yangınlar

Bağdat'ta sebepleri hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen birtakım yangınların da meydana geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yangınlardan ilki 23 Cemaziyülahir 449 (27 Ağustos 1057) yılında Çarşamba günü meydana gelmişti (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 18; İbnü'l-Esîr, IX, 1991: 474-476; Sibt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 288; İbn Kesîr, XII, 1995: 174). Yangın esnasında Tuğrul Bey Musul üzerine yürüdüğü için Bağdat'ta değildi. Tuğrul Bey yangından birkaç ay sonra yani 25 Zilkade 449 (23 Ocak 1058) yılında Bağdat'a döndü (İbnü'l-Esîr, IX, 1991: 480-481). Tuğrul Bey'in yokluğunda meydana gelen bu yangında Katî'atu 'İsa, Sûku't-Ta'âm, el-Kebş, Ashabu's-Sakat, Bâbu's-Şa'ir, Sûku'l-Attârîn, Sûku'l-'Arûs/Bâbu'l-'Arûs, el-Enmât, el-Haşşâbîn, el-Cezzârîn, en-Neccârîn, es-Saf /Suf, el-Katî'a, Bâbu'l-Muhavvel, Nehru'd-Deccâc, Suveykatu Gâlib⁶, es-Saffârîn, es-Sabbâğîn gibi pazarlar ile daha başka yerler yanmıştı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 18; İbn Kesîr, XII, 1995: 174). Nerdeyse her hadise ile ilgili kayıtlar tutan İbnü'l-Esîr'in 449 (1058) yılında Bağdat'ta meydana gelen ve yukarıda adlarını verdiğimiz ticarî hayatın merkezi olan pazarların yanmasına neden olan bu felaketi görmezden gelmesi de dikkatlerden kaçmamaktadır. Sibt İbnü'l-Cevzî (XII, 2013: 288) ise olaylara şahit olan Hilâl es-Sâbî'nin gördüğü şeylerin "ülkenin yıkıntı içinde olduğuna" işaret ettiğini kaydetmektedir. Ayrıca Hilâl es-Sâbî, "Katî'atu 'İsa'da sadece beş kişiyi görebildiğini ve Bağdat'ta Mescidü'l-Halîfe dışında herhangi bir mescitte namaz kılınmadığını" da ifadelerine ekleyerek yıkımın büyüklüğünü göstermektedir. Nitekim İbn Kesîr (XII, 1995: 174) de bu hadisenin açlık, kıtlık ve ölüm ile çekişmekte olan Bağdat halkını bitap bıraktığını ifade ederek bu durumu teyit etmektedir. İbnü'l-Esîr söz konusu yangın hakkında bilgi aktarmamakla birlikte 449 (1058) yılında Bağdat'ta kıtlık yaşandığını ve buna bağlı olarak da fiyatlarda artışların olduğunu, bir denk (kare) ince unun on üç dinara, bir denk arpanın da sekiz dinara satıldığını kaydetmekle (İbnü'l-Esîr, IX, 1991: 482) yangının sonuçları hakkında ipuçları vermektedir. Ancak bu kayıttan, her yangından sonra fiyat artışlarının yaşandığı sonucuna varmak da doğru bir çıkarım değildir. Çünkü Zilkade 495 (Ağustos/Eylül 1102) yılında Bağdat'ın Nehrû Muallâ adlı mahallesinde meydana gelen yangından sonra gıda ve meyve fiyatlarında ucuzluk görülmüştü (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 77)⁷.

Doğa olaylarının da yangınlara sebebiyet verdiğine dair tarih kitaplarında kayıtlara tesadüf edebilmek mümkündür. Rebiyülevvel 470 (Ağustos/Eylül 1077) tarihinde Bağdat'ın batı yakasında et-Tûse mahallesinde yıldırım düşmesinden dolayı bir mescidin bahçesinde bulunan iki hurma ağacının yanması bu neviden bir hadise idi. Bunun üzerine harekete geçen insanlar ağaçlara tırmanarak yangını söndürmeye muvaffak oldular. Ateşin söndürülmesinden sonra yanmakta olan hurma lifleri de aşağıya atılmıştı. Yangını izlemekte olan çocuklar da yanan lifleri alarak gecenin karanlığında bir lamba gibi Bağdat sokaklarında taşımışlardı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 190; İbn Kesîr XII, 1995: 244).

Bağdat'ın doğu cihetinde bulunan Nehrû Muallâ yangın hadiselerinin sık sık rastlanıldığı yerlerden biri idi. Bu cümleden 9 Cemaziyülevvel 485 (17 Haziran 1092) yılında Salı günü Nehrû Muallâ'da çıkan yangında çok büyük hasar meydana geldi. Nehrû'l-Hadîd'ten Harâbetü'l-Herrâs ve Dârü'd-Darb'ın (Darphane) kapısına kadar uzanan büyük bir alan zarar gördü. Ayrıca Sûku's-Suggâ (Kumuycular), es-Seyyârîf (Sarrafılar/Dövizciler), el-Muhallitîn (Karışımçılar) ve er-Reyhânîn (Kokucu/Itriyat) pazarları öğleden ikinci vaktine kadar yandı. Bu esnada hadisçi eş-Şeyh Mâlik el-Bânyâsî, demirci ve aynı zamanda tecvîd âlimi Ebu Bekr b. Ebî'l-Fadl da hayatını kaybetti. Mescid er-Rezâkîn'e kadar ulaşan yangının büyüklüğü karşısında halife, Amîdüddeve Ebi Mansûr b. Cehîr'i yangını söndürmekle görevlendirdi. Bu emirden sonra harekete geçen Amîdüddeve, İbn Cerde mescidinin yanına gelerek yangını söndürmek için sakileri ve halkı topladı ve yangın söndürülünceye kadar da atından inmedi (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 299; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 187; İbn Kesîr, XII, 1995: 277; Özyayın, 2001: 173). Yangından sonra hasar gören ve yanan yerleri tamir etmek için gerekli para bulunamadı (İbn Kesîr, XII, 1995: 277). Müteakiben Bağdat'ta görülen

⁶ Suveyka: Günlük ihtiyaçlar için alışveriş yapılan küçük ve basit pazarlar olarak bilinir bkz. Chalmeta, 1997: 137.

⁷ 495 (1101) yılı içinde Barkyaruk'un ordusu Bağdat'tan Vasi'te kadar yol üzerindeki bütün beldeleri yağmaladılar Özyayın 2001: 172.

yangınlardan biri de 493 (1099/1100) yılında şehrin doğu cihetinde Harâbetu İbn Cerde'de görüldü. Bu esnada esmekte olan şiddetli rüzgâr ile alevler Camii meydanına sıçradı ve Bâbu'l-Amme'de bulunan vezirin evinin perdesi de yangından nasibini aldı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 54). Cemaziyülevvel 508 (Ekim/Kasım 1114) yılındaki yangın da şehrin doğu yakasında Bâbu Bedr ve er-Reyhânin'de görülmüş ve çok miktarda ürünün telef olmasına neden olmuştu (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 140; İbn Kesîr, XII, 1995: 339). Yangınların genellikle şehrin doğu cihetinde ve ticarî-sınai faaliyetlerin yoğun olduğu yerlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Cevzî'ye (XVII, 1992: 145) göre 510 (1116-1117) yılında Dicle kıyısında bulunan bir oduncuda, İbnü'l-Esîr'e (X, 1991: 415-416) göre ise Nizâmiyye medresesi yakınlarında hurma kurutmalığı olarak kullanılan bir alanda yani şehrin doğusunda yeni bir yangın ortaya çıktı. Kütük ve tahta parçalarının yanması ile birlikte çevreye yayılan alevler Bâbu'l-Merâtib'e, ardından da Derbû's-Silsile'ye sıçradı ve birçok evin yanmasına neden oldu. Yangında sufiler için inşa edilen Ribât-ı Bihruz ve Nizâmiyye'deki kütüphane de zarar görmüştü. Söz konusu bu kütüphanede bulunan kitaplar da fakihler tarafından kurtarılmıştı (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 145; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 415-416; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 369; İbn Kesîr, XII, 1993: 342; Keleş 2015: 454). Bu tahribatlara ek olarak Sibt İbnü'l-Cevzî hurma kütükleri, halifelik sarayı ve eş-Şâtibiyye adındaki sarayın da yandığını kaydetmektedir (Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 369). Bundan iki yıl sonra Rebiyülahir 512 (Temmuz/Ağustos 1118) tarihinde Bağdat'ın doğu yakasında Sûku'e-Reyhânin ve Sûku Abdûn'da çıkan yangın İkdu'l-Hadîd, es-Semerkindî'nin hamamından, Dâru Darb (Darphane), ed-Dakîk Hanı ve es-Seyârîf'e (Sarrâf/Dövizci) kadar uzanan alanı çevreleyerek büyük tahribatlara sebebiyet verdi (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 145; el-Azîmî, 1984: 369; Türkçe trc. 1988: 41; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 377).

İbn Kalânîsî ve el-Azîmî 528 (1133/1134) yılında Bağdat'ın bazı mahallelerinde yangın çıktığını ve tüccarların depo olarak kullandığı Mehâzinü't-Tüccâr adında bir han ile birlikte çok sayıda evin yandığını, büyük miktarda ticarî emtianın da telef olduğunu ifade etmektedirler (İbn Kalânîsî, 1983: 385; el-Azîmî, 1988: 58)⁸. Ancak bu bilgi diğer kaynaklarca teyit edilememektedir. Cemaziyülevvel 536 (Aralık 1141) tarihinde Bağdat'ta çıkan ve dördüncü gününde söndürülebilen yangından korkuya kapılan insanlar evlerinin damlarında uyuyarak yangını yakından takip ediyorlardı. Ayrıca davullar ve tepler vasıtasıyla insanlara ihtarlarda bulunuluyordu (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 19). Bunları takip eden yıllarda 549 (1154) yılında Bağdat'ta gök gürültülü bir yağmur esnasında el-Müsterşid'in inşa ettirdiği Tâcü'l-Halife'ye isabet eden yıldırımdan dolayı söz konusu yapının yandığı ve ateşin kontrol altına alınamayarak günlerce sürdüğü görülmektedir (Sibt İbnü'l-Cevzî, XIV, 2013: 21). İbnü'l-Cevzî (XVIII, 1992: 95) 13 Rebiyülevvel 549 (28 Mayıs 1154) yılında şiddetli bir rüzgâr ile birlikte Bağdat'ın karanlığa büründüğünü ifade etmesine rağmen Sibt İbnü'l-Cevzî'nin aktardığı yangın ile ilgili suskun kalmaktadır.

Muhammed b. Mahmud'un el-Müktefî'yi (1136-1160) Bağdat'ta muhasara ettiği esnada doğu yakasında yeni bir yangın vakası ortaya çıktı (Mîrhând, 2015: 229-232; Kayhan, 2001: 216-221). Kuşatma esnasında şehirde yaşanan çekişmelerin sebep olduğu Rebiyülahir 551 (Mayıs/Haziran 1156) tarihindeki yangında hasarın çoğu pazar yerlerinde meydana geldi (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 107). Günlerce devam eden yangın ile birlikte Derbû'l-Ferâşâ, Derbû'l-Devvâb, Derbû'l-Lebbân, Harâbetü İbn Cerde, es-Zaferiyye, el-Hâtûniyye, Dâru'l-Hilâfe, Bâbu'l-Ezec, Sûku's-Sultân ve daha başka yerler harap oldu (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 107; İbnü'l-Esîr, XI, 1991:184; İbnü'l-Verdî, II, 1969: 81; İbnü'l-İmâd, VI, 1986: 261). Yangınların pazar yerleri ve çevresinde kesif bir şekilde ortaya çıktıkları görülmektedir. Cemaziyülahir 557 (Mayıs-Haziran 1162) tarihindeki yangın da Sûku't-Tuyûriyyin, Sûku's-Sufri'l-Cedîd gibi yerlerde çıkmış ve hububat dükkânları ile birlikte kafeslerde tutulan birçok kuşun telef olmasına neden olmuştu (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 152; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 236). Söz konusu pazarlarda meydana gelen yangınlara Zilhicce 560 (Ekim/Kasım 1165) tarihinde Bağdat'ın Sûku'l-Cedîd adlı pazarında meydana gelen ve Derbû'l-Ferâşe'den Meşruatu's-Sabbâğîn'e (Boyacılar) kadar uzanan alanın yanmasına neden olan yangını da eklemek gerekmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 164; İbn Kesîr, XII, 1995: 452). Bu cümleden İbnü'l-Esîr'in de 558 (1163) yılında Derbû'l-Ferâşe'de başlayıp Boyacılar pazarına kadar uzanan alanda meydana gelen ve pazarın her iki yanında bulunan dükkânların yandığını ifade ettiği felaket 560 (1165) yılındaki felaket olmalıdır (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 242). Bağdat'ta bulunan İbnü'l-Cevzî'nin (510-597/1116-1201) de böyle büyük bir felaketi yadsıması mümkün değildir.

Bağdat'taki yangınlar ile ilgili kayıtlar da 560 (1165) tarihinden sonra Bağdat'ın doğu yakasında kesafet kazanmaktadır. Derbû'l-Matbah, Harâbetü İbn Cerde gibi yerlerin 566 (1170/1171) tarihindeki

⁸ Aynı tarihte halife el-Müsterşid ile Irak Selçuklu sultanı Mahmud arasında meydana gelen anlaşmazlıktan sonra Mahmud'un Bağdat'a sefer düzenlemesinin bu yangının ortaya çıkışı üzerinde etkisinin olması muhtemeldir bkz. el-Hüseynî, 1999: 68.

yangında zarar gördükleri ve bu sırada yangından yayılan ışığın surların duvarlarını güneş gibi aydınlattığı kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 190; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 295). Akabinde bir sonraki yıl yine doğu yakasında 17 Şevval 567 (12 Haziran 1172) yılında Sûku'l-Cedîd'te çıkan yangın Derbû'l-Hadîd'ten Ikdu'l-Cedîd'e kadar uzanan pazarın iki yanında bulunan dükkânları tahrip etmişti (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 197). Aynı şekilde müteakiben 568 (1173) yılında Derbi Bihruz kapısından Saray Camii kapısına, Hücretü'n-Nehhâs'tan Dârû'l-Halife'ye kadar tahribatlara ve yıkımlara sebep olan bir yangın daha yaşandı. Nitekim bu yangın esnasında Dicle Nehri suyunun sarardığı ve bir müddet bu şekilde kaldığı ifade edilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 200; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 316). Son olarak 3 Muharrem 569 (14 Ağustos 1173) tarihinde akşamleyin ez-Zaferiyye'de çıkan ve gün doğumuna kadar devam eden yangında da pazarın büyük bir kısmı kullanılamaz hale gelmişti (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 200; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 327). Yangınlar ile ilgili kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Bağdat özelinde yaşanan yangınların pazarlarda büyük hasarlara neden olmasına rağmen, söz konusu hasarların toplumsal hayat üzerindeki etkileri somut olarak tespit edilememektedir. Buna rağmen ticarî hayatı sekteye uğrattığı veya gıda vb. ürünlerin temininde güçlükler yaşandığını çıkarsamak mümkündür.

2. Biyolojik Afetler

2.1. Salgın Hastalıklar

2.1.1. İnsanların Maruz Kaldıkları Salgınlar

Selçuklular döneminde Bağdat'ta dâhili ihtilaflar, pahalılık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık veya doğal afetler sonucunda görülen çok sayıda salgın hastalığa şahit olmak mümkündür. Bunlara hayvanların ölümüne sebep olan hastalıkları da ekleyebiliriz. Söz konusu salgınlar veba veya taun⁹ şeklinde isimlendirilirken, Bağdat'ta Birsâm (برسام) (zatülcep)¹⁰, mahviye (Açlık hastalığı) ve adını daha sonraki satırlarda görebileceğimiz birçok hastalık çeşidinin adını görebilmekteyiz. Bağdat'ta Selçuklular döneminde tespit edilebilen ilk salgın vakası 448 (1056-1057) yılında meydana gelmiştir. Mezkûr tarihte ticaret yolları üzerinde yağma faaliyetleri arttığı için tacirler Bağdat'a gelemediler. Nitekim ticarî hareketlerin durması Bağdat'ta fiyatların yükselmesine ve bu gelişme de kıtlığın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Fiyat artışlarından dolayı bir narın bir dinara, bir kür¹¹ buğdayın doksan dinara ulaştığı ve yiyecek bulamayan insanların da leş yemeye başlamalarının vebanın tetikleyicisi olduğu anlaşılmaktadır. Veba salgınından dolayı bir günde bin kişi ölmüş ve insanlar kefensiz ve yıkanmadan defnediliyordu. Bu gelişmeler karşısında Tuğrul Bey'in şahsi parasından 18 bin kişiyi kefenleyip gömdürdüğü ve bir tabuta dört beş kişinin konulup defnedildiği ifade edilmektedir. Ayrıca veba salgının sadece Bağdat ile münhasır olmadığı, Şam, Mısır, İran, el-Cezîre, Hicaz, Buhara, Yemen gibi yerlerde de görüldüğü nakledilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 5; Türkçe trc. 2014: 28-29; İbnü'l-Esîr, IX, 1991: 478; Sıbtİbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 261; İbn Tağriberdî, V, 1992: 60; Abu'l-Farac, I, 1987: 308). Bunu takip eden yıl içince yani Muharrem 449 (Mart/Nisan 1057) yılında fiyat artışından dolayı insanların yiyecek bulamadığı ve kedi ve ölü eti yedikleri ifade edilmektedir. Bu durumun ölümleri arttırdığı ve veba salgınına neden olduğu görülmektedir. Ölüm vakalarının artmasından dolayı ölümler yıkanmadan ve kefenlenmeden defnediliyordu (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 16-17; İbnü'l-Esîr, IX, 1991:482).

Veba ve hastalıkların ortaya çıkmasına neden olan etmenlerden biri de sıcak hava dalgası idi. Zilkade 456 (Ekim-Kasım 1064) tarihinde Aralık ayına kadar süren sıcak ve bunalıcı havadan dolayı salgın hastalıklar ve veba salgını ortaya çıkmıştı. Sıcak hava dalgası ve hastalıklardan dolayı fiyatların artış göstermesi de halkın hayat şartlarını daha da zorlaştırıyordu. Ancak bunu müteakiben Ocak ayında şiddetli soğuklardan dolayı Dicle Nehri donmuş ve şehirde kar yağışı görülmüştü (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 88; Abu'l-Farac, I, 1987: 204). Sıcak havaların sebep olduğu salgın hastalıkların yanı sıra yaşanan sel felaketlerinden sonra insanların karşı karşıya kaldıkları sağlıksız ortamların da vebaya sebebiyet verdiğini görebilmek mümkündür. 467 (1074/1075) yılında yaşanan sel felaketinden dolayı evlerini terk etmek zorunda kalan Bağdatlılar, aileleri ile birlikte yüksek yerlere çıkarak kurtulabilmişlerdi. Muhtemelen selin ardından bıraktığı şeylerden dolayı veba salgını ortaya çıkmıştı. Sel felaketinde olduğu gibi veba salgınından dolayı da insanlar eşleri ve çocukları ile birlikte Nehrû'l-Melik'ten Vasit ve Nehrevân gibi yerlere iltica etmek zorunda kalmışlardı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 88; Sıbtİbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 66). Sıbt İbnü'l-

⁹ Sözlük anlamı "yaralamak, ayıplamak, kusurlu görmek" anlamlarına gelen ta'n kökünden türemiş olan tâûn, bulaşıcı bir hastalık adıdır bkz. Varlık, 2011: 175-177.

¹⁰ "Birsam (pleurisy): Karaciğer ile bağırsaklar arasındaki zar arasında ateşle birlikte seyreden daha sonraki aşamalarda beyne ulaşan bir şişlik ve iltihabi hastalıktır. Bu hastalık neticesi hastanın akli melekeleri zaafa uğrar, davranışlarında değişiklikler görülür ve şahıs hezeyanlarda bulunur" bkz. Erturhan, 2002: 211.

¹¹ Kür, bölge ve zamana göre farklılık gösteren ağırlık ve tahıl ölçü birimidir. X. asırda bir kür buğday 2880 veya 2925 kg denk gelmekteydi bkz. Hinz, 1990: 52-53; Kallek, 2002: 559-560

Cevzî'nin (XIII, 2013: 66) Bağdat dışında Basra, Vasıt, Rahbe ve Horasan gibi yerlerde de salgından birçok kişinin öldüğünü ifade etmesi, söz konusu salgının Bağdat ile münhasır olmadığını göstermektedir. Bunu takip eden yıl içinde Şaban 468 (Mart/Nisan 1076) yılında ekinlerin telef olmasına neden olan çekirge istilasından hemen sonra veba salgını görülmüştür (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 171; İbn Kesîr, XII, 1995: 236). Salgının etkileri hakkında kayıtlar bulunmamakla birlikte bir yıl sonra Zilkade 469 (Mayıs/Haziran 1077) yılında el-Cezîre, Suriye ve Bağdat'ın da içinde bulunduğu Irak topraklarında salgın hastalıklar ortaya çıktı. Nitekim salgın hastalıklardan dolayı ölümlerin arttığı ve mahsullerin tarlalarda kaldığı zikredilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 183; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 102; İbn Kesîr, XII, 1995: 241).

Yukarıda ifade edildiği gibi 467-469 (1075-1077) yılları arasında özelde Bağdat, genelde ise el-Cezîre, Şam ve Horasan gibi yerlerde salgın hastalıkların kesafette olduğu görülmektedir. Söz konusu bu üç yıllık zaman diliminden sonra Bağdat'ta salgın hastalıklara dair bir sonraki kayıt ise 478 (1085/1086) senesine aittir. Diğerlerinden farklı olarak bu yılda meydana gelen salgında hastalığın ortaya çıkışı, belirtileri ve adını tespit edebilmek mümkündür. Buna göre bu yıl içinde Bağdat ve çevresinde ortaya çıkan tâûn'un (الطاعون) belirtisi vücutta sararma, titreme, kasılma, Birsâm (برسام) (zatülcenp) ve şiddetli baş ağrısı idi. Mahviye (مخوية) (Açlık Hastalığı) olarak isimlendirilen bu hastalık için doktorlar bağışıklık sisteminin güçlü tutulması için et tüketmeyi önermişlerdi. Tabiplerin soğuk ve sıcak içeceklerin de tedavi için fayda vermeyeceğini ifade ettikleri salgın, Ramazan ayının sonuna kadar devam etti ve hastalıktan dolayı sadece Bağdat'ta 20 bin kişi öldü. Beş veya altı günlük evreden sonra ölümlerin yaşandığı hastalıktan dolayı kazıcılar, gassaller ve taşıyıcılar bulunamadığından ölümler günlerce ortada kalıyordu. Ölüm vakalarının artmasından dolayı halife el-Muktedî (1075-1094) verimsiz olduğu için halk tarafından terk edilen yerleri kabirler için tahsis etti (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 240; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 168; Abu'l-Farac I, 1987: 332; İbn Tağriberdi, V, 1992: 118). Söz konusu tâûn'un boyutunu göstermesi açısından Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Abu'l-Farac'ın şu ifadeleri dikkate değerdir: "Bir Türk Bâb-ı Muhavvel'den geçti. Bu sırada küçük bir kız çocuğunu evin kapısında gördü. Kız çocuğu diyordu ki: Kim beni alacak, babam, annem ve kardeşlerim bu evde öldüler. Türk durdu ve eve girdi. Bu esnada içeride ölenleri gördü. Hızlı bir şekilde evden çıktı ve atına binerek buradan ayrıldı. Bir süre sonra pişman oldu ve kızı almak için geri döndü. Kızı almak için evin içine girdiğinde onun annesinin göğsü üzerinde ölmüş olduğunu gördü" (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 168; Abu'l-Farac I, 1987: 332). Bu korkunç salgından bir yıl sonra Cemaziyülahir 479 (Eylül/Ekim 1086) tarihinde Irak bölgesinde Humma er-Rıb' (حمى الربيع) adında nöbet süresi dört gün olan sıtma türünden yeni bir salgın ortaya çıktı. Ölüm ile neticelenen bu salgını durdurmak için el-Muktedî tarafından halka ilaç ve mal dağıtılarak (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 275) önlem alınmaya çalışılmıştır.

Yağışların azalması, nehirlerin su seviyesinin belirgin bir şekilde azalması Şaban 493 (Haziran/Temmuz 1100) tarihinde Bağdat'ta fiyatların artmasına neden oldu. Nitekim bir kür buğdayın 70 dinara ulaşması da hadisenin vahametine delalet etmektedir. Bu gelişmeler halkın gıda maddelerini tedarik etmesini zorlaştırdığından veba ve hastalıklar baş gösterdi. Buna hastalıkların tedavisi için ilaç tedarik edilememesi de eklenince ölümler arttı ve bir tabutta bazen altı cenaze taşınıyordu (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 54; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 248; Özeydın, 2001: 171)¹².

Selçuklular döneminde Bağdat'ta çiçek hastalığına (el-Cudarî/الجدري) da tesadüf edilmiş olup buna dair ilk kayıt ise 498 (1104/1105) yılına aittir. Bu yıl içinde baş gösteren salgın hastalıklar Irak'ın birçok şehrine yayılmış olup, çiçek hastalığından çok sayıda çocuk vefat etmiş ve müteakiben yaşanan veba salgını da pek çok kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştu (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 320).

Takip eden yıllarda Rebiyülevvel 518 (Nisan/Mayıs 1124) yılında Bağdat ve Basra gibi şehirlerde (İbnü'l-Cevzî, XVII, 1992: 224), 531 (1136/1137) yılında ise yeniden Bağdat ve buna ek olarak Isfahan ve Hemedân'da ölümlere sebep olan hastalıklar ortaya çıktı (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 56; el-Azîmî, 1988: 47). 541 (1146/1147) yılında da yağmurların azalması, nehirlerin su seviyesinin düşmesi ve devamında çekirgelerin sebep olduğu kıtlık ile birlikte özellikle insanların boğazında zuhur eden bir hastalıktan dolayı birçok kişi vefat etmişti (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 110; İbn Kesîr, XII, 1995: 407). Boğazda ortaya çıkan bu hastalık türüne ek olarak 544 (1149/1150) yılında sersâm (menenjit/سرسام)¹³ (insanları sersem eden bir tür beyin hastalığı) ve birsâm/zatülcenp gibi hastalıklar yayılmaya başlamış ve söz konusu hastalıklara yakalananların kurtulamadıkları kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 72; İbn Kesîr, XII, 1995: 414). Selçuklular döneminde Bağdat'ta görülen salgınlara ait son kayıtlar ise 545 (1150/1151) ve 552 (Mayıs 1157) tarihlerine ait olup, 545 (1150/1151) yılında Bağdat'ta hastalıkların arttığı ve bundan dolayı da Sultan Mesud'un

¹² Kardeşi Muhammed Tapar ile mücadele içinde bulunan Berkayaruk 494 (1101) yılında Bağdat'a girdiğinde halife kendisine 50.000 dinar maddi yardımda bulunmasına rağmen Berkayaruk'un ordusu halkın mallarını gasp ederek vaziyetin daha da bozulmasına neden olmuşlardı bkz. İbnü'l-Esîr, X, 1991: 252-255; Özeydın, 2001: 69.

¹³ Menenjit hastalığı bkz. Yurdakök, 2004: 236.

Bağdat'ı terk etmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 136). 552 (1157) yılında ise özellikle Mayıs ayında yaşanan soğuklar ve yağmurlardan dolayı halk arasında salgınların baş gösterdiği, küçük çocuklar arasında çiçek hastalığının yayıldığı ve büyükler arasında şiddetli hastalıkların ortaya çıktığı müşahade edilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 118). Nitekim Bağdat'a insanların maruz kaldıkları salgın hastalıkların temelinde çekirge istilası, iklim, kıtlık ve fiyat artışları gibi unsurlar yatmaktaydı.

2.1.2. Hayvanların Maruz Kaldıkları Salgınlar

Salgınlar sadece Bağdat insanını değil aynı zamanda hayvanları etkilemekteydi. Bu cümleden Cemaziyülahir 452 (Temmuz 1060) tarihinde atların ve katırların maruz kaldığı ve hastalığa yakalanan hayvanların gözlerinde ve boğazlarında şişmelerin meydana geldiği salgın hastalığa tesadüf edilmişti (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 61). Buna benzer bir hastalık da Şevval 459 (Ağustos/Eylül 1067) tarihinde meydana gelmişti. Bu durum ile ilgili aktarımda bulunan İbnü'l-Cevzî insanların yaban eşeklerini avladıklarını ancak korkunç görüntülerinden dolayı onları yemekten imtina ettiklerini vurgulamaktadır (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 102). Sebepleri belirtilmemekle birlikte 464 (1071/1072) yılında ve akabinde de 478 (1085/1086) yıllarında salgınlardan dolayı hayvan ölümlerinin arttığı görülmektedir. İbnü'l-Cevzî 464 (1071/1072) yılındaki hastalıklarla ilgili verdiği bilgilerde Horasan yolunda bir çobanın sabah vakti koyunlarını otlatmak için ağla gittiğinde sayılarını vermemekle birlikte hayvanlarının ölüsü ile karşılaştığını ifade etmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 139). Bu hadiselerle dair son kayıt ise Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 478 (1085/1086) yılında evcil hayvanların öldüğüne dair verdiği bilgidir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 168).

2.2. Çekirge İstilasası

Selçuklu dönemi Bağdat'ında çekirge istilası ile ilgili ilk kayıt Ramazan 465 (Mayıs/Haziran 1073) tarihine ait olup, bu istila sonucunda Bağdat'ta mahsullerin zarar gördüğü ve 'Ukberâ'dan şehre baklagillerin getirildiği kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 147). Bundan üç yıl sonra Bağdat, Şaban 468 (Mart/Nisan 1076) tarihinde "kum ve çakıl tanesinden çok" şeklinde tasvir edilen yeni bir istila ile karşı karşıya kaldı. Ürünlerin telef olmasında neden olan bu istila sonucunda insanlar açlık ile karşı karşıya kaldılar ve dilenmeye başladılar. Nitekim açlık yüzünden insanların keçi boynuzunu darı unu ile karıştırarak yedikleri de kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 171; İbn Kesîr, XII, 1995: 236). Çekirge istilasına müteallik son kayıt ise 541 (1146/1147) yılına ait olup söz konusu bu istiladan sonra büyük bir kıtlığın ve salgın hastalığın zuhur ettiği ifade edilmektedir (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:110; İbn Kesîr, XII, 1995: 407). Dolayısıyla çekirge salgınlarının ekinlere zarar verdiği için açlığın ve bunun paralelinde salgın hastalıklarının müsebbiplerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Beşerî ve biyolojik afetlerin Bağdat şehri üzerinde önemli etkiler meydana getirdiğini kabul etmek mümkündür. Nitekim Safer 580 (Mayıs-Haziran 1184) yılında Bağdat'ı ziyaret eden ünlü seyyah İbn Cübeyr, şehrin eski önemini ve görkemini kaybettiğini, üst üste gelen felaketlerden dolayı da hayalet bir şehre dönüştüğünü, sosyal hayatta da bir çöküntünün hâkim olduğunu nakletmektedir (İbn Cübeyr, 2003: 159).

3. Gök Olayları

3.1. Yıldız Kayması/Gök Taşı Düşmesi

Tarihçilerin Bağdat'a veya mücavir yerlere gök taşlarının düştüğüne dair kayıtlar da tuttuğu görülmektedir. Öncelikle Selçuklular döneminde gök taşlarının düşmesine müteallik ilk kayıt 22 Rebiyülahir 447 (21 Temmuz 1055) tarihine ait olup bu sırada düşen gök cisminin üç parçaya ayrıldığı de eklenmekteydi (İbnü'l-Cevzî, XV, 1992: 347). Bunu takiben Şevval 451 (Kasım/Aralık 1059) yılında güneşin batımına doğru gök gürültüsü ile birlikte düşen taşlardan bahsedildiği (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 55; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 358) gibi 3 Cemaziyülahir 452 (5 Temmuz 1060) tarihinde benzer şekilde bir gök cisminin uzun süre gökyüzünde kaldığı ifade edilmektedir (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 60; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 31). Uzun süre gökyüzünde görüldüğüne dair verilen bilgiler hiç şüphesiz gök taşının düştüğü esnada bıraktığı toz bulutundan kaynaklanmaktaydı. Daha sonra 25 Rebiyülahir 455 (27 Nisan 1063) tarihinde gece vaktinde (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 81; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 44; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 412), 3 Ramazan 457 (8 Ağustos 1065) tarihinde, aydan daha fazla ışığı olan bir gök cisminin (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 91; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 58) düştüğüne dair kayıtlar tutulmuştur. Bir yıl sonra da Şaban 458 (Haziran/Temmuz 1066) yılında da önce iki gök taşının düştüğü ve bunu da Bağdat'ın doğu yönünden bir göktaşı yağmurunun takip ettiğini ifade etmek doğru olur (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 96). 20 Safer 477 (28 Haziran 1084) tarihinde de yine Bağdat'ın doğu yönünde batıya doğru yaklaşık bir saat görünen bir yıldız kaydı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 234; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 130). Rebiyülahir 515 (Haziran/Temmuz 1121) tarihinde akşam saatlerinde bir göktaşı yer küreye düşerek üç parçaya ayrıldı ve düşme esnasında depremde olduğu gibi büyük bir gürültü duyulmuştu (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 470). Sadece kayıtlar ile sınırlı kalan bu bilgilerde halkın korkuya kapıldığına dair satır aralarında bilgiler bulunurken diğer ayrıntılar hususunda da kaynaklar suskun kalmaktadır.

Bu kayıtlara ek olarak Urfalı Mateos 570 (1121-1122) yılında Bağdat'a bir gök taşının düşerek Tuğrul Bey tarafından inşa edilen caminin yıkılmasına neden olduğunu ifade etmesine rağmen bu bilgi diğer kaynaklarca teyit edilememektedir (Urfalı Mateos, 1987: 271). Bu tarz hadiseler ile ilgili son kayıtlar ise 572 (1176/1177) (İbnü'l-Cevzi, XVIII, 1992: 227; İbnü'l-Esir, XI, 1991: 353) ve 582 (1186/1187) (İbnü'l-Esir, XII, 1991: 90; Sibt İbnü'l-Cevzi, XIV, 2013: 412) yıllarına ait olup söz konusu olaylardan hemen sonra büyük bir gürültünün duyulduğuna dair bilgiler verilmektedir. Bu hadiseler karşısında insanların korkuya kapıldıkları, tövbe, istiğfar ederek sadaka dağıttıklarına dair bilgilerin yanı sıra bazen de insanlarda kıyametin kopacağına dair bir algının oluştuğu da görülmüştür.

3.2.Yıldız ve Gezegenler

Tarihçiler beşerî hayatı ilgilendiren birçok hadise hakkında kayıtlar tutarken, siyasi, askerî olayların yanı sıra bazen de gökyüzünde şahit oldukları ilginçlikleri de aktarmayı ihmal etmemişlerdir. Yukarıda yeryüzüne düşen göktaşları hakkında verilen bilgiler aktarılırken bu başlık altında da gökyüzünde şahit olunan ve insanların garipsedikleri yıldız veya gezegenler hakkında aktarımlarda bulunulacaktır. Bağdat'ta Selçuklular döneminde bu türden şahit olunan hadiselerin ilki 12 Cemaziyülahir 448 (27 Ağustos 1056) tarihli olup bu sırada çıplak gözle 12 zira¹⁴ uzunluğunda ve bir zirayı aşkın bir ene sahip kuyruklu yıldızın görüldüğü ifade edilmektedir. Söz konusu bu hadiseyi bir göktaşının yeryüzüne düşmesi şeklinde düşündürmekten alıkoyan şey bu vaziyetin Recep ayının ortalarına kadar sürmesi idi. Nitekim aynı durumu Mısır'dan da görülebildiği ifade edilmektedir (İbnü'l-Cevzi, XVI, 1992: 6; İbnü'l-Esir, IX, 1991: 478). Benzer bir şekilde Şevval 451 (Kasım/Aralık 1059) yılında gökyüzünde beyaz ve kırmızı olmak üzere iki ışığa sahip ve gecenin üçte birine kadar görülebilen bir yıldızın da gözlemlendiği anlaşılmaktadır (Sibt İbnü'l-Cevzi, XII, 2013: 358).

Bağdat halkının korkuya kapılmasına neden olan gök hadiselerinden biri de Cemaziyülahir 458 (Nisan 1066) yılında meydana gelen ve genişliğinin üç zira, uzunluğunun da bir ziradan fazla olan bir gök cisminin ortaya çıkışı olmuştur. 23 Cemaziyülevvel'e (22 Nisan) kadar görünen bu gök cismi daha sonra kaybolmuştu. Ancak 25 Cemaziyülevvel'de (24 Nisan) güneşin batımına doğru yeniden güney tarafından zuhur etti ve on gün görüldükten sonra kayboldu (İbnü'l-Cevzi, XVI, 1992: 95; İbnü'l-Esir, X, 1991: 60; Sibt İbnü'l-Cevzi, XII, 2013: 443). Hakikatte söz konusu bu gözlemler ve bulgular astronomi ilminin ulaştığı boyutu göstermesi açısından da oldukça önemli addedilebilir. Nitekim 489 (1095/1096) yılında bir tufan yaşanacağına dair halk arasında bir şayanın yayılması üzerine halife el-Mustazhir (1094-1118), İbn Aşûn adında bir müneccime başvurarak onun görüşünü aldı. Bu esnada İbn Aşûn'un aktardığı bilgiler Müslümanların yer küre dışında feza ilmi ile de iştigal ederek önemli ilerlemeler kat ettiklerini de ispatlar mahiyettedir. Buna göre İbn Aşûn'un ifadeleri Nuh tufanı gibi bir afet bekleyen insanların gönlüne su serpmiştir. İbn Aşûn Nuh tufanı esnasında Balık burcunda Şems (Güneş), Kamer (Ay), Müşteri (Jüpiter), Zühre (Venüs), Merih (Mars), Utarit (Merkür) ve Zühâl (Satürn) gibi yedi gezegenin bir araya geldiğini, ancak şu an Zühâl (Satürn) dışında altı gezegenin aynı düzlemde bulunduğundan böyle bir tufanın beklenmemesi gerektiğini ifade etti. Buna rağmen yine de farklı yerlerden insanların bir araya geldiği kalabalık bir yerde, bir topluluğun suya kapılacağına dair kehanette de bulundu. Bu sırada insanlar bu özellikleri taşıyan Bağdat için telaşlanırken Nahle'den gelip el-Menâkıb vadisinde konaklayan bazı hacıların sel suyuna kapıldığına dair haberler alınca halife verdiği bilginin sıhhatinden dolayı İbn Aşûn'a hediyeler ve hilat takdim etti (İbnü'l-Cevzi, XVII, 1992: 31-32; İbnü'l-Esir, X, 1991: 217; Abu'l-Farac, I, 1987: 336; Aynı mlf. 1997: 170; İbn Tağriberdi, V, 1992: 156)¹⁵. Dolayısıyla halifelerin müneccimlerin yorumlarına itimat ettikleri, astronomi ilmi ile ilgili bilgilerin de müneccimler vasıtasıyla yorumlandığı ve gök cisimleri ile ilgili önemli bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bağdat halkı Şaban 490 (Temmuz/Ağustos 1097) tarihinde yirmi gün boyunca (İbnü'l-Esir, X, 1991: 226) Rebiyülahir 499 (Aralık/Ocak 1105/1106) tarihinde de birkaç gece yeni bir kuyruklu yıldız şahitlik etti (İbnü'l-Esir, X, 1991: 333; İbn Kalânisi, 1983: 241; Sibt İbnü'l-Cevzi, XIII, 2013: 305). Bunu takiben 501 (1107/1108) yılında zuhur eden kuyruklu yıldız birkaç gece gözlemlenebilirken (İbnü'l-Esir, X, 1991: 365), 8 Zilkade 503 (29 Mayıs 1110) yılında ortaya çıkan başka bir kuyruklu yıldız da Zilhicce ayının (Temmuz 1110) sonuna kadar görülebilmekteydi (İbnü'l-Esir, X, 1991: 383; İbn Kalânisi, 1983: 270; Sibt İbnü'l-Cevzi, XIII, 2013: 328). Bu neviden sonra hadise ise 10 Şevval 539 (5 Nisan 1145) tarihinde Bağdat'ın doğu yönünde ortaya çıkan ve Zilkade (9 Mayıs 1145) ayının ortasına kadar gözlemlenebilen bir kuyruklu yıldız idi. Bir aydan fazla gözle görülebilen bu cisim daha sonra gözden kaybolmuş ve üç gece sonra batı cihetinde ortaya çıkmıştı. Bu iki olayda görülen gezegen veya yıldızın aynı ya da farklı olduğu ifade edilmiştir (İbnü'l-Cevzi,

¹⁴ Ölçü birimi olup ortalama 54.04 veya 53.9 cm'ye denk gelmektedir bkz. Hinz, 1990: 67; Erkal, 1991: 411-413.

¹⁵ İbn Kalânisi (1983: 216), bu hadisenin 490 1 Rebiyülevvel 490 yılında gerçekleştiğini kaydetmektedir.

XVIII, 1992: 39; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 98). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere gök cisimleri ile ilgili kayıtlar ve gözlemlerin yazıya geçirilmesi astronomi ilmine katkı sunmuş olmalıdır. Bunu hiç şüphesiz Güneş ve Ayın 583 (1187/1188) senesinde Koç burcunda (Hamel Burcu) olmasının, Arapların, Farsların ve Rumların takvimin ilk ayının aynı güne denk gelmesinin tespit edilmesini eklersek astronomi ilminin ulaştığı seviyeyi vazıh bir şekilde görebiliriz (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 418).

3.3.Güneş ve Ay Tutulmaları

Bağdat'ta gök cisimlerinin tarassudu hakkında varit kayıtlardan bazıları da güneş ve ay tutulması ile ilgili olup söz konusu bu tutulmalardan ilki de 28 Cemaziyülevvel 453 (20 Haziran 1061) tarihli güneş tutulmasıdır. Tutulmadan dolayı dünyanın karanlığa büründüğü ve yıldızların da geceleyin olduğu gibi tamamen ortaya çıktığı ve kuşların da yere indikleri ifade edilmektedir. Bu tutulmanın iki saat kadar sürdüğü ve Bağdat dışında diğer yerlerde tam güneş tutulmasının da yaşanmadığı kaydedilmektedir (el-Azîmî, 1985: 345; İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 68-69; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 35; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 388; İbn Kesîr, XII, 1995: 197). Bunlara ek olarak 480 (1087-1088) (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 147), 28 Rebiyülahir 570 (26 Kasım 1174) (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 212) ve 29 Rebiyülevvel 574 (14 Eylül 1178) (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 248) tarihlerinde güneş tutulmalarının yaşandığı anlaşılmaktadır. Güneş tutulmalarının yanı sıra 4 Safer 511 (7 Haziran 1117) (İbn Kesîr, XII, 1995: 344; el-Azîmî, 1988: 40) ve 15 Rebiyülevvel 574 (31 Ağustos 1178) (İbnü'l-Cevzî, XVIII, 1992: 248; İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 362) tarihlerinde de ay tutulmalarının yaşandığı görülmektedir. Bu tespit ve kayıtlar şüphesiz güneş ve ay tutulmalarının süresi ve zamanları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

4.Garip Olaylar

Son olarak ilginç olarak tavsif edilebilecek, halkın da şaşkınlığını celp eden bir takım hadiselerin de vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Şüphesiz bu neviden addedilecek ilk hadise 455 (1063) yılında meydana gelmişti. Buna göre kabile fertlerinden birine yıldırım çarpmasına rağmen cildinin renginin değişmediği ancak yanık gömleğinden çıkarıldığında cesedinin toza dönüştüğü müşahede edilmişti (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 412). Bu doğa olayı hakkında aktarılan hadise dışında Rebiyülevvel 458 (Ocak/Mart 1066) yılında Bağdat'ın Bâbu'l-Ezec mahallesinde siyam ikizi olarak bilinen iki başa, iki yüze, iki boyuna ve dört ele sahip tek bir bedenden oluşan bir kız çocuğu dünyaya gelmişti. Ancak doğumdan kısa bir süre sonra kızın vefat ettiği ifade edilmektedir (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 61; Abu'l-Farac, 1997: 161; İbn Kesîr, XII, 1995: 207; ez-Zehabi, I, 1999: 393).

Bağdat'ta 501 (1107/1108) yılında gizleri ortaya koyan âmâ bir kız ile ilgili şayialar yayıldı. Söz konusu kıza âmâ olmasına rağmen üzerinde desen bulunan yüzüklerin verildiği ve onun da eksiksiz bir şekilde yüzükler üzerindeki desenleri söylediği nakledilmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 317; İbn Tağriberdî, V, 1992: 192). Belki de tarihçilerin kaydettikleri en ilginç olaylardan biri de 524 (1129/1130) yılında zuhur eden ve iki iğneli, uçan bir akrep türü idi. Bu akreplerin birçok çocuğun ölümüne sebep oldukları ifade edilmektedir (İbnü'l-Esîr, X, 1991: 526; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, 2013: 466; İbn Tağriberdî, V, 1992: 229; İbn Kesîr, XII, 1995: 373; İbnü'l-İmâd, VI, 1986: 112). Ortaya çıkan hayvanın iğneli, öldürücü bir zehre sahip olmasından dolayı akrep olarak tavsif edildiği anlaşılmaktadır. Diğer ilginç hadiseler ise 574 (1178/1179) ve 583 (1187/1188) yıllarına ait olup bunlar da doğum ile ilgili idi. İbnü'l-Cevzî (XVIII, 1992: 248) 574 (1178/1179) yılında "komşularımızdan bir kadın bir batında üç erkek ve iki kız çocuğu dünyaya getirdi" demektedir. Son olarak da 583 yılında Bağdat'ın adı verilmeyen köylerinden birinde bir kadının dişleri olan bir kız çocuğu dünyaya getirdiğine dair haberler duyulmuştu (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 444).

Sonuç

Bağdat'ta Büveyhîler döneminde Kerh Mahallesi ve çevresinde görülen yangınlar Selçuklu hâkimiyeti esnasında genellikle şehrin doğu yakasında Nehrü Muallâ ve çevresinde yaygınlık göstermekteydi. Bunun da Selçuklular döneminde Kerh Mahallesi'nin ticarî önemini kaybederek şehrin doğu yakasında bulunan Nehrü Muallâ'nın cazibe merkezi olmasından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Yangınlar hakkında verilen bilgilerden Nehrü Muallâ'da zarar gören pazar ve çarşıların isimleri, ticarî hareketlilik ve esnaf grupları öğrenilebilmektedir. Söz konusu yangınlar bazen de kültür tarihi açısından önemli olan kütüphanelerin de zarar görmesine veya eserlerin yanmasına neden olmuştur. Dönemin şartları içinde yangınların söndürülmesinde halk ve idareciler ortak hareket etmiş ve sakilerden yardım alınmıştır. Ayrıca bazı büyük yangınlarda da davul ve tefler vasıtasıyla halkın ikaz edilmesi amacıyla yangın sirenlerine benzer bir uygulamanın mevcudiyeti de dikkatlerden kaçmamaktadır.

Yangınların yanı sıra tarihi kayıtlardan Bağdat'ta insanların maruz kaldığı veba/tâûn, birsâm (zatülcenp), sersâm (menenjit), çiçek hastalığı (el-cudarı), bir sıtma çeşidi olan humma er-rıb gibi hastalıklar, belirtileri, etkileri hakkında bilgiler elde edilebilmektedir. Bunun yanı sıra hastalıklar esnasında ilaç bulunamadığına dair kayıtlar da hastalıklar için birtakım ilaçların kullanıldığına delalet etmektedir. İnsanlar

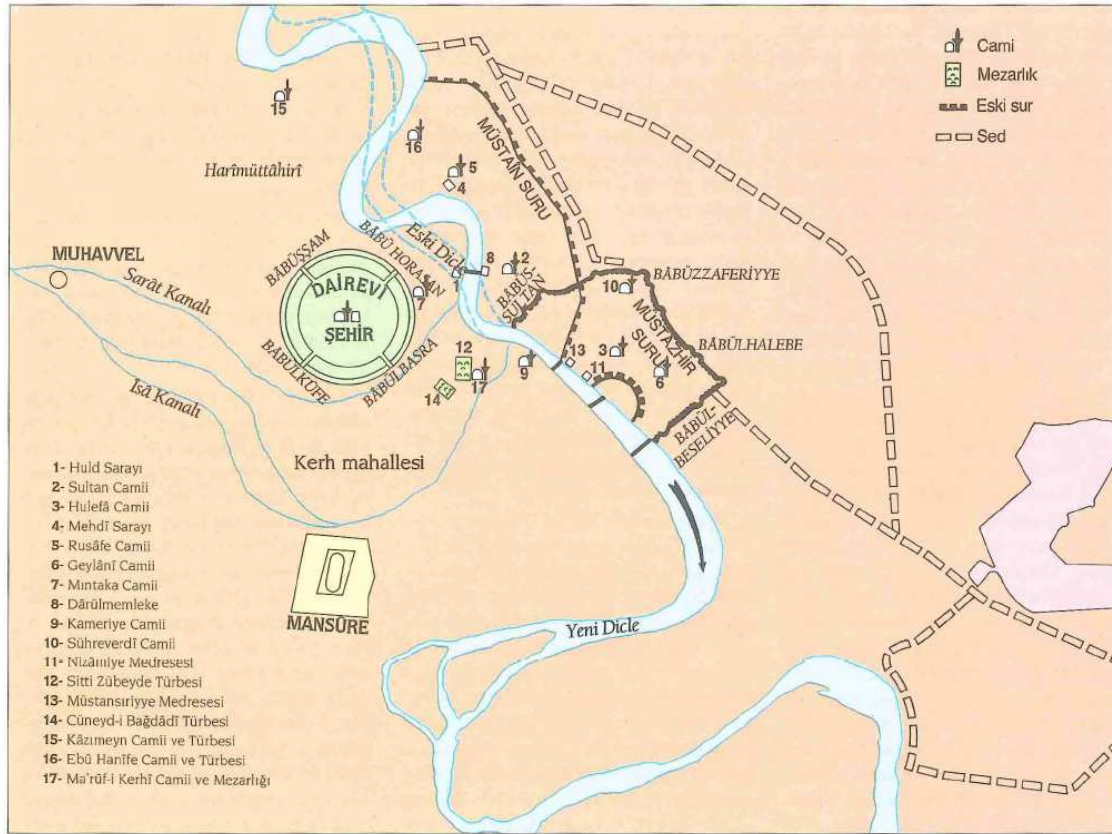

dışında hayvanlarda da salgın hastalıkların görüldüğü ve büyük sürü ölümlerine sebep olduğunu öğrenebilmekteyiz. Özellikle hastalık veya buna benzer afetler sonucunda yaşanan ölüm hadiseleri hakkında kaydedilen bilgiler ölümlerin gömülmesi ile ilgili gassal, taşıyıcı ve mezar kazıcı adında bir takım mesleklerin mevcudiyetine delil teşkil etmektedir. Son olarak siyasî çekişmelerin ve afetlerin Bağdat'taki toplumsal hayatı derinden etkilediğini ifade edebiliriz. Nitekim Safer 580 (Mayıs-Haziran 1184) yılında Bağdat'ı ziyaret eden ünlü seyyah İbn Cübeyr (2003: 159), şehrin eski önemini, hayalet bir görünüm arz ettiğini ve sosyal hayatın da çöküntü içinde olduğunu kaydetmiştir.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac (1987). *Abu'l-Farac Tarihi*. c. I-II, Süryanice'den İngilizce'ye Çeviren Enest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çeviren Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara.
- Abu'l-Farac (1997). *Tarihü Muhtasarü'd-Düvvel*. thk. Halil Mansur, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Chalmeta, Pedro (1997). *Pazarlar. İslâm Şehri*, Ed. R. B. Serjeant, çev. Elif Topçugil, İz Yayıncılık, İstanbul, s. 131-144.
- Çelik, Aydın – Yıldırım, Taner (2013). "Abbasiler Döneminde Bağdat Çarşıları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 23, sayı 1, Elazığ, s. 241-253.
- Ed-Dürî Abdulaziz (1991). *Bağdat. DİA*, c. IV, İstanbul, s. 425-433.
- Ed-Dürî, Abdulaziz (1997). *Hükümet Kurumları. İslâm Şehri*, Ed. R. B. Serjeant, çev. Elif Topçugil, İstanbul: İz Yayıncılık.
- El-Azîmî, Muhammed b. Ali (1988). *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (h. 430-538/1038/1039-1143/1144)*. Yayımlayan Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Ankara.
- El-Azîmî, Muhammed b. Ali (1985). *Târîhu Haleb..* thk. ve nşr. Dımaşk: İbrahim Za'rûr.
- El-Bundârî (1999). *Zübdetü'l-Nusra ve Nuhbetü'l-Usrâ (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*. çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- El-Hüseynî, Sadruddin (1999). *Ahbârü'd-Deveti's-Selçukiyye*. çev. Necati Lugal, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- El-İsfehânî, İmâduddin (2004). *Tarihu Deveti Al-i Selcük*. tah. Yahya Murad, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Erkal, Mehmet (1991). "Arşın", *DİA*, c. 3, İstanbul, s. 411-413.
- Er-Ravendî (1999). *Râhatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr I*. çev. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erturhan, Sabri (2002). *İslâm Hukuku Açısından Öfkeli Şahsın Talakı. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/II, Sivas, s.207-222.
- Erünsal, İsmail E. (2018). *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ez-Zehabi (1999). *Düvelü'l-İslâm*. thk. Hasan İsmail Merve-Mahmud el-Arnâ'üd, c. I, Beyrut: Dâru Sâdr.
- Hatib El-Bağdadî (2001). *Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, Tarihu Medineti's-Selâm ve Ahbâru Muhadeisihâ ve Zikru Kuttânihâ el-Ulemâ'i min gayri Ehlihâ ve Varidihâ*. c. XI, tah. Beşâr Avvâr Ma'rûf, Beyrut: Dâru Garbî'l-İslâmî.
- Hinz, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. çev. Acar Sevim, İstanbul.
- İbn Cübeyr (2003). *Endülüstün Kutsal Topraklara*. çev. İsmail Güler, İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Kalânîsi (1983). *Tarihu Dımaşk 360-555*. thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk.
- İbn Kesîr (1995). *el-Bidaye ve'n-Nihâye, Büyük İslâm Tarihi*. c. XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Tağrıberdî (1992). *en-Nüccümü'z-Zâhire fi Müllûki Mısır ve'l-Kâhire*. c. V, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Esîr (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. IX-X-XI-XII. çev. Ahmet Ağrakça-Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Cevzi (1992). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mümlûk ve'l-Ümem*. c. XV-XVI-XVII-XVIII, tah. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cevzi (2014). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (h. 430-485/1038-1092)*. çev. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbnü'l-İmâd (1986). *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*. c. VI, thk. Abdulkadir el-Arnâ'üd-Mahmud el-Arnâ'üd, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- İbnü'l-Verdî (1969). *Tarihu İbnü'l-Verdî*. c. II, el-Necef: Matba'atü'l-Haydariyye.
- Kallek, Cengiz (2002). *Kür. DİA*, c. 26, Ankara, s. 559-561.
- Kayhan, Hüseyin (2001). *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Keleş, Nevzat (2015). *İnsanların En Kibarlarından: Selçukluların Bağdad Şahnesi Bihruz el-Hâdim. Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2, İzmir 2015, ss. 451-477.
- Köymen, Mehmet Altay (1986). *Tuğrul Bey*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mîrhând (2015). *Ravzatü's-Safâ fi Şretü'l-Enbiyâ ve'l-Mümlûk ve'l-Hülefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*. Tercüme ve notlar: Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özeydin, Abdülkerim (2001). *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özeydin, Abdülkerim (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pırlanta, İsmail (2015). *Ortaçağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkîyaları Ayyarlar*. İstanbul.
- Piyadeoğlu, Cihan (2013). *Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal. Türkiyat Mecmuası*, c. 23, sayı 2, İstanbul, s. 117-143.
- Renterghem, Venessa Van (2011). *Social and Urban Dynamics in Baghdad During The Saldjuk Period. (Mid. V/XI-Mid. VI/XII c.)*, *İslâm Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum (7-8-9 Kasım 2008)*, ed. İsmail Safa Üstün, İstanbul, s. 170-192.
- Reşidü'd-Dîn Fazlullah (2010). *Câmî'ü't-Tevârîh (Zikri Târîhi-Âli Selçük)*. Tercüme ve notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Sibt İbnü'l-Cevzi (2013). *Mirât'z-Zamân fi Tarihi'l-Ayân*. c. XII-XIII-XIV, thk. Kamil Selman el-Cebûri, Beyrut: Dârü'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Târîhi-Âli Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, (2014). Tercüme ve notlar: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkun, Ankara.
- Tokuş, Ömer (2016). *Büveyhiler Döneminde Bağdat'ta Doğal Afetler, Gök Olayları ve Garip Olaylar (h. 333-447/m. 945-1055)*. *Tarih Okulu*, Yıl: 9, Sayı: XXV, (Mart 2016), s. 525-567.
- Urfalı Mateos (1987). *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Türkçe çeviri Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 271.
- VARLIK, Nükhet (2011). *Tâun. DİA*, c. XL, İstanbul, s. 175-177.
- YURDAKÖK, Murat (2004). *Tuhfe-i Mübarizî'de Çocuk Hekimliği Bilgileri. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, cilt 47, sayı 3, Ankara, s. 233-236.

Bağdat'ın Planı

(ed-Dûrî, 1991:428)